

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
KOSOVA MİSYONU

Kosova'daki Ortodoks Mezarlıklarının Korunması

Eylül, 2011

Uyarı:

Bu yayımın resmi versiyonu İngilizce dilindedir. Raporun diğer tüm dillerdeki versiyonu İngilizce orijinalinden tercümedir ve resmi doküman değildir

İÇİNDEKİLER

ÖZET	3
1. GİRİŞ.....	4
2. METODOLOJİ.....	5
3. SIRP ORTODOKS DİNİNDE MEZARLIKLARIN ROLÜ VE ÖNEMİ	6
4. ORTODOKS MEZARLIKLARININ FİZİKSEL DURUMU.....	6
5. ORTODOKS MEZARLIKLARININ DURUMUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	8
5.1 KOSOVA SIRP TOPLULUĞUNA YAKINLIK VEYA UZAKLIĞINA GÖRE ORTODOKS MEZARLIKLARININ DURUMU	8
5.2 KÖYLERE YAKINLIK VEYA UZAKLIĞINA GÖRE ORTODOKS MEZARLIKLARININ DURUMU	9
6. ORTODOKS MEZARLIKLARININ KORUNMASI	10
6.1. BELEDİYELERİN SORUMLULUKLARI	10
6.1.1 YASAL HÜKÜMLER.....	10
6.1.2 BÜTÇE	11
7. DİĞER AKTÖRLERİN ROLÜ.....	12
7.1 KOSOVA SIRP TOPLULUĞUNUN KATKILARI	12
7.2. SIRP ORTODOKS KİLİSESİNİN KATKILARI	12
7.3. DİĞER AKTÖRLERİN KATKILARI	13
7.3.1 TOPLULUKLAR VE GERİ DÖNÜŞ BAKANLIĞI.....	13
7.3.2 KOSOVA'DAKI SIRP ORTODOKS DİNİ MEKANLARI İÇİN YENİDEN YAPILANDIRMA UYGULAMA KOMİSYONU.....	13
7.3.3 SİRBİSTAN KOSOVA VE METOHIYA BAKANLIĞI	13
8. KOSOVA AGİT MİSYONU FAALİYETLERİ	13
9. SONUÇ.....	13
10. ÖNERİLER.....	14
EK I: MEZARLIKLARIN KORUNMASI İLE İLGİLİ BELEDİYE TŪZŪK VE DŪZENLEMELERİNE GENEL BİR BAKIŞ	15

ÖZET

Mevcut rapor, Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının durumu ve bakımının kuşbakışı görüntüsünü ortaya koymaktadır. Bu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kosova Misyonu'nun (AGİT) 2010 yılı Haziran ve Temmuz ayları arasında gerçekleştirdiği değerlendirmenin bir sonucudur ve AGİT tarafından yayınlanan Ortodoks mezarlıkları fotoğraf kataloğu ile birlikte okunması üzere hazırlanmıştır.¹ Söz konusu katalog AGİT tarafından incelenen 392 Ortodoks mezarlığının fiziksel durumu hakkında bilgi verirken, mevcut yayın mezarlıkların çoğunun bakımsızlığı ile ilgili faktörleri belirleyip, onların geliştirilmesi doğrultusunda önerilerde bulunmaktadır.

Rapor, Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının genel olarak kötü bir durumda oluşunun, büyük oranla, 1999 çatışması ve 2004 yılı Mart olayları ardından dini mekanlara karşı yürütülen yaygın yağmalama eylemlerinden kaynaklandığını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra, çoğu Ortodoks mezarlığı, geleneksel olarak onları kullanıp bakımlarını yapan Kosovalı Sırp topluluğu mensuplarının çatışmadan sonra yaşadıkları mekanlardan ayrılıp, günümüze kadar henüz geri dönmemesi nedeniyle, harap olmaya yüz tutmuştur. Diğer yandan, iyi halde bulunan Ortodoks mezarlıkları ile ilgili en önemli etkenlerden birinin, mezarlıkların yer aldığı bölge yakınlarında Kosovalı Sırp topluluğuna mensup kişilerin mevcut bulunması olduğu görülmüştür.

Rapor ayrıca mezarlıkların korunması konusunda belediyelerin sorumluluklarını, bilhassa belediye tüzüğü ve/veya yönetmeliklerinde yer alan yükümlülükleri analiz ederek, belediyelerin çoğunun Ortodoks mezarlıklarının korunması için özel bütçe ayırmadığını vurgulamaktadır. Belediyeler bakım çalışmaları yaptığında, bunu genellikle *ad hoc* (bir defaya mahsus, geçici) olarak ve sınırlı sayıdaki Ortodoks mezarlığı için yapmaktadır. Rapor aynı zamanda Kosova Sırp topluluğu ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin (SOK), özellikle yerel halkın gönüllü seferberliği aracılığıyla, mezarlıkların korunması konusunda en önemli röle sahip olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten rapor - Kosova'daki Ortodoks Dini Mekanları İçin Yeniden Yapılandırma Uygulama Komisyonu (YYUK)², Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı, Sırbistan Kosova ve Metohiya Bakanlığı ve AGİT - gibi diğer aktörlerin de Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının restorasyonu ve korunmasında önemli katkılarının olduğunu belirtmektedir.

Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve topluluklar arası diyalogu sağlayacak şartların oluşturulmasını desteklemek amacıyla, mevcut rapor tüm belediyelere Ortodoks mezarlıklarının korunması için daha fazla finansi kaynak ayırmasını önermekte ve ilgili kurumlar ile uluslararası topluluğuna, bilhassa Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı ve/veya potansiyel geri dönüş alanlarının bulunduğu belediyelerde, Ortodoks mezarlıklarının durumunun geliştirilmesi ve korunması için belediyeleri teşvik edip destek çağrısında bulunmaktadır.

¹ Bkz. "Fotoğraf Kataloğu – Kosova'daki Ortodoks Mezarlıkları", AGİT Kosova Misyonu, Eylül 2011.

² YYUK Avrupa Birliği tarafından kurulup Kosova'daki Avrupa Komisyonu İrtibat Ofisi tarafından yönetilen ve Avrupa Konseyi tarafından uygulanan bir projedir. YYUK hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://www.rickosovo.org/> (erişim tarihi: 21 Mart 2011).

1. GİRİŞ

Kosova'daki dini miras alanlarının yoğun bir şekilde yağmalanması, Ortodoks mezarlıkları dahil, 1999 çatışması ve 2004 yılı Mart olayları sırasında gerçekleşmiştir. Ortodoks mezarlıklarını hedef alan yıkıcı eylemler hala mevcut olsa da, bunların sayısı eskiye nazaran çok daha azdır.³

Zarar görmüş mezarlıkların bazıları şimdi onarılıp restore edilmiş olsa dahi, birçoğu hala kötü durumda bulunmaktadır. 2010 yılı Haziran ile Temmuz ayları arasında gerçekleşen değerlendirme esnasında, AGİT 200'den fazla Ortodoks mezarlığı ve 500'den fazla mezar taşının zarar gördüğü ve/veya vandalize edildiğini bulmuştur.⁴

Mezarlıkların yağmalanması Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü⁵ tarafından düşünce, vicdan ve dini özgürlükler hakkının⁶ bir ihlali olarak tanımlanmıştır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri de, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme'nin 9. maddesinde, düşünce, vicdan ve dini özgürlükleri ihlal ettiği için, dini mezarlıkların yağmalanmasını kınamıştır.⁷ Kosova'da, iki mezarlığın Kültürel Miras Kanunu ile koruma altına alınması önerilmiştir.⁸

Mezarlıkların çoğunluğunun bakımı belediyelere tahsis edilmiştir. Kosova Belediyelerinin Özyönetimi ile ilgili 2000/45 Sayılı UNMIK Yönetmeliğini değiştiren 2007/30 Sayılı UNMIK Yönetmeliği gereğince, belediyeler “umumi parklar ile açık alanlar ve mezarlıkların düzenlenmesi ve bakımı”ndan sorumludur.⁹ Yerel Özyönetimler ile ilgili 03/L-040 Sayılı Kanun ise sadece “umumi park ve alanların düzenlenmesi ve bakımı”ndan bahsetse de,¹⁰ belediyelerin, onların yerel çıkarları ilgilendirdiği kadar, mevzuatta belirlenen standartlara uygun olarak, “özellikle yetki kapsamı dışında bırakılmayan veya başka makamlara tahsis edilmemiş herhangi bir konuda”¹¹ tam ve münhasır bir yetkiye sahip olacağını belirtmektedir.

Mevcut Rapor Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının durumu ve korunmasına odaklanmaktadır. İkinci bölüm değerlendirmede uygulanan metodoloji ve değerlendirmenin

³ 2010 yılı Ocak ile Kasım ayları arasında, Gilan şehrinde yeni gömülmüş bir cenazenin mezardan çıkartılması ve tabutuna zarar verilmesi ile Deçan belediyesi, Kosova Ovası belediyesi, Lapye Selo köyü (Graçanitsa belediyesi), Lismir/Dobri Dub köyü (Kosova Ovası belediyesi), Rubovça (Lipyan belediyesi) ve Tomançe köyü (Ranilug belediyesi)'ndeki mezar taşlarına zarar verme olayları dahil olmak üzere, Ortodoks mezarlıklarını hedef alan en az yedi vandalizm hadisesi rapor edilmiştir.

⁴ Mevcut katalog kapsamında lütfen “vandalize edilmiş” teriminin mezarlıkların veya onların bir bölümünün kasıtlı olarak imha edilmesi anlamına geldiğini not ediniz.

⁵ Özel Raportör Sn. Abdelfattah Amor tarafından, İnsan Hakları Komisyonu 55-ci oturumu, geçici gündemin 11 (e) maddesi, E/CN.4/1999/58, 11 Ocak 1999; ve İnsan Hakları Komisyonu 56-cı oturumu, geçici gündemin 11 (e) maddesi, E/CN.4/2000/65, 15 Şubat 2000 tarihli raporlara bakınız; Bkz. ayrıca Özel Raportör Sn. Asma Jahangir tarafından, İnsan Hakları Komisyonu 61-ci oturumu, geçici gündeminin 11 (e) maddesi, E/CN.4/2005/61/Add. 1, 15 Mart 2005 tarihli rapor.

⁶ Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi 18.1.Maddesi.

⁷ Bkz. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin Fransız Hükümeti İçişleri Bakanı'na yolladığı, 8 Ekim 2010 tarihli mektup,

<https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1689577&SecMode=1&DocId=1648720&Usage=2> (erişim tarihi: 21 Mart 2011).

⁸ 6 Kasım 2006 tarihli, 2006/52 Sayılı UNMIK Yönetmeliği ile ilan edildiği şekilde, 02/L-88 Sayılı Kültürel Miras Kanunu. Mevcut kanun kapsamında özel mekanlar tanımlanmamıştır. Raporun hazırlandığı dönemde, söz konusu kanun kapsamına dahil edilecek, kültürel mekanların envanterini yapmak için kurulan organ olarak, Kosova Kültür Mirası Konseyi, bugüne kadar sadece iki mezarlığın dikkate alındığını rapor etmiştir.

⁹ 11 Ağustos 2000 tarihli, 2000/45 Sayılı UNMIK Yönetmeliğini değiştiren, 16 Ekim 2007 tarihli, 2007/30 Sayılı UNMIK Yönetmeliği, Bölüm 3.

¹⁰ 03/L-040 Sayılı Yerel Özyönetim Kanunu, Madde 17.1 (p), 20 Şubat 2008.

¹¹ Ibid, Madde 17.1 (s).

coğrafik kapsamını sunmaktadır. Üçüncü bölüm mezarlıkların Ortodoks dinindeki rolü ve önemini açıklamaktadır. Dördüncü bölüm Ortodoks mezarlıklarının genel durumunu ortaya koyarken, beşinci bölüm buna etki edebilecek faktörleri analiz etmektedir. Altıncı bölüm Ortodoks mezarlıklarının korunmasında belediyeler, Kosova'daki Sırp topluluğu, SOK ve diğer paydaşların rolünü değerlendirmektedir. Rapor belediyeler ile merkezi kurumlar ve diğer aktörlere yönelik uygun önerilerle son bulmaktadır.

Rapor Kosova'daki belediyelerin çoğunda bulunan Ortodoks mezarlıklarının fiziksel durumuna genel bir bakış açısı sunan, Ortodoks mezarlıkları hakkında hazırlanan fotoğraf kataloğu ile birlikte yayınlanmaktadır.

AGİT Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının durumunun geliştirilmesi ve onların vandalize edilip bakımsız bırakılmamasının, Sırp Ortodoks topluluğunun kendi dini ve kültürel haklarını kullanması kadar, geri dönüş ve topluluklar arası diyalogun sağlanması için uygun şartların oluşturulması açısından da esas olduğu kanaatinde.

2. METODOLOJİ

AGİT 2010 yılı Haziran ile Temmuz ayları arasında Ortodoks mezarlıkları hakkında bir değerlendirme yaptı. Değerlendirme sırasında 392 Ortodoks mezarlığı ziyaret edilip belgelendirildi. Analiz ve karşılaştırma yapabilmek için, ziyaret edilen her bir mezarlık ne kadar iyi bakılıp korunduğu üzerinden derecelendirildi. Uygulanan derecelendirme tablosu aşağıda verilmiştir:

- 1 Mezarlık **çok iyi durumda**: bakımı yapılmış, otlar kesilmiş, mekanda hiç çöp atığı yok ve mezar taşlarında zarar yok.
- 2 Mezarlık **iyi durumda**: düzenli olarak bakımı yapılmamış, yüksek otlar veya hafif bir bitki örtüsüyle kaplanmış, mekanda çöp atıkları yok ve mezar taşlarında hiç veya neredeyse hiç zarar yok.
- 3 Mezarlık **yeterli durumda**: yüksek otlar veya hafif bir bitki örtüsüyle kaplanmış, mekanda az oranda çöp atığı var ve mezar taşlarının bazılarında bazı zararlar var.
- 4 Mezarlık **kötü durumda**: yüksek otlar veya hafif ila yoğun oranda bitki örtüsüyle kaplanmış fakat mezar taşları görünür durumda, mekanda çöp atıkları var ve mezar taşlarının neredeyse yarısında zarar var.
- 5 Mezarlık **çok kötü durumda**: mezar taşları sert veya çok sert büyümüş yabancı bitki örtüsüyle kaplanmış, mekanda çöp atıkları var ve görünür durumdaki mezar taşlarının çoğu veya tümü zarar görmüş durumda.

Mezarlıkların fiziksel açıdan değerlendirilmesine ek olarak AGİT belediye memurları, SOK temsilcileri ve yerli halk ile mezarlıkların bakımına ilişkin yapısal görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Bilinen tüm Ortodoks mezarlıklarını ziyaret etmek için sarf edilen çabalara rağmen, mevcut rapor Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının kapsamlı listesini vermemektedir. 1999 çatışmasından önce terk edilen bazı mezarlıkların yeri bulunamamış veya tespit edilememiştir. Diğer mezarlıklar çok uzak ve erişilemez durumdaydı. Leposaviç, Zubin Potok, Zvečan ve Mitroviça'nın kuzeyindeki belediyeler mevcut değerlendirmeye dahil edilmemiştir.¹²

¹² AGİT tarafından yapılan ön soruşturmalara göre, İbar nehri kuzeyindeki Ortodoks mezarlıklarının durumu veya kullanımı ile ilgili kayda değer sorunların olmadığını göstermektedir. Bu, 1999 çatışmasından sonra bu bölgelerden daha az sayıda Kosova Sırbı'nın yerinden edilmesi ve büyük bir Kosova Sırp çoğunluğun bölgede kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu mezarlıklar değerlendirilmemiştir.

3. SIRP ORTODOKS DİNİNDE MEZARLIKLARIN ROLÜ VE ÖNEMİ

Ortodoks dininde vefat etmiş olanlar anılmaktadır ve başlıca iki temel şekilde görülen bu anmaların esas yönlerinden bazıları için mezarlıklar önemli bir rol oynamaktadır. Bunlardan ilki Tüm Ruhların Günleri'dir. Yıl boyunca SOK, ölmüşlere adanan ve her zaman Cumartesi gününe denk gelen, dört Tüm Ruhların Günleri merasimini düzenlemektedir. Bu önemli günlerde aileler ölmüş yakınları ve arkadaşlarını hatırlamaktadır. Kilise ayininden sonra mezarlar ziyaret edilir, mum yakılır, ölülerin ruhları için yemek bırakılır ve onlar için dua edilmektedir. Tüm Ruhların Günü münasebetiyle aileler ölmüş yakınlarının mezarlarını temizleyip bakımlarını yapmaktadır. İkincil anma türü yöntemi ise Ortodoks mezarlıklarının anma töreni için ziyaret edilmesidir. Kosova'da bu faaliyetlerin ilki naaşın gömüldüğü gün gerçekleşmektedir. Naaş gömüldükten sonra ölünün yakın akrabaları genellikle ilk kırk gün boyunca her gün mezarı ziyaret etmektedir.¹³ Buna ilaveten, her zaman Cumartesi gününe denk getirilmek suretiyle, naaş gömüldükten altı ay ve bir yıl sonra da mezar ziyaret edilmektedir, Birinci yıldan sonra aile mezarı Tüm Ruhların Günleri sırasında ziyaret etmektedir.

Mezarlık ziyaretini içeren bu değişik ritüeller mezarlıkların Ortodoks dini ve Kosova Sırp topluluğu için taşıdığı önemi göstermektedir. Kosova'da çok kötü durumda olan birçok mezarlık, özellikle de Tüm Ruhların Günü sırasında, Kosova Sırp topluluğu tarafından hala ziyaret edilmektedir. Bunun yanı sıra, köy mezarlığının ziyareti genellikle yerinden edilmiş Kosova Sırpları'nın git-ve-gör ziyaretleri kapsamında gündemin bir parçasını oluşturmaktadır.¹⁴

Bunun bir sonucu olarak, ağır biçimde vandalize edilmiş ve kötü durumda olan mezarlıklar Kosova'daki Ortodoks topluluğuna negatif bir sinyal göndermektedir. Yerinden edilmiş çok sayıda Kosova Sırbı, mezarların vandalize edilmiş veya tanınmaz hale gelecek şekilde zarar görmesi nedeniyle, kendi atalarının mezarlarını ziyaret edememektedir. Bu yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü için caydırıcı bir sebep ve topluluklar arası diyalog için bir engel oluşturmaktadır.

4. ORTODOKS MEZARLIKLARININ FİZİKSEL DURUMU

AGİT Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının fiziksel durumunun genel olarak kötü olduğunu tespit etmiştir. Değerlendirilen toplam 392 Ortodoks mezarlığının 229'unun (toplamın %58'si) durumunun kötü veya çok kötü olduğu görülmüştür. Sadece 46 mezarlık (%12) çok iyi durumda bulunurken, diğer 83 mezarlık (%21) iyi durumda bulunmuştur. Yirmi dört mezarlık (%9) ise yeterli durumda bulunmuştur.¹⁵

¹³ Vefat etmiş kişinin uzak akrabaları ve arkadaşları mezarı genellikle ilk üç gün, yedinci gün ve kırkıncı günde ziyaret etmektedir.

¹⁴ Git-ve-gör ziyaretleri yerinden edilmiş kişilere kendi ana yurtlarındaki koşullar hakkında birinci elden bilgi toplama ve ağırlayan topluluk ile doğrudan etkileşime geçerek, karşılıklı olarak geri dönüş ve diğer kalıcı çözümler oluşturmak üzere daha bilinçli kararlar alma fırsatını sunmaktadır. Onlar konutların yeniden yapılandırılması desteği, istihdam ve gelir sağlama imkanları, güvenlik ve hareket özgürlüğü, sosyal yardım ve emekli maaşı, eğitim ve diğer kamu hizmetleri gibi konuları görüşmek üzere, organize edilmiş bir ziyaret çerçevesinde eski evlerini ziyaret etmek ve komşuları, topluluk üyeleri ve yerel kuruluşlar ile buluşmak için davet edilmektedir. Bkz. UNMIK/PISG Sürdürülebilir Geri Dönüş için Gözden Geçirilmiş Kılavuz, Temmuz 2006, http://www.unmikonline.org/srsg/orc/documents/Manual_ENG.pdf (erişim tarihi: 21 Mart 2011).

¹⁵ Bkz. "Fotoğraf Kataloğu – Kosova'daki Ortodoks Mezarlıkları", AGİT Kosova Misyonu, Haziran 2011.

1999 ve 2004 yıllarında çok sayıda mezarlık vandalize edilmiştir ve zararın izleri darbe almış ve/veya kırılmış mezar taşlarında hala görülmektedir. Kosova Sırp topluluğunun yerinden edilmiş olduğu köy yakınlarındaki birçok mezarlık vandalize edilmemesine rağmen, ihmal ve bakımsızlık yüzünden kötü veya çok kötü durumda bulunmaktadır. Söz konusu mezarlıklar uzamış bitki örtüsü ve zaman zaman çöp atıklarıyla kaplanmıştır.

En ağır hasar görmüş mezarlıklardan bazıları Kosova'daki Ortodoks Dini Mekanları için Yeniden Yapılandırma Uygulama Komisyonu (YYUK) tarafından kısmen onarılıp restore edilmiştir. Diğer mezarlıklar Kosova'daki Sırp topluluğunun kendisi tarafından belediyeler, Geri Dönüş ve Topluluklar Bakanlığı, Sırbistan Kosova ve Metohiya Bakanlığı ve/veya AGİT tarafından sağlanan finansman aracılığıyla onarılıp restore edilmiştir.

Aşağıdaki tablo Ortodoks mezarlıklarının içinde bulunduğu koşulların belediyelere göre dağılımını sunmaktadır (1 = çok iyi; 2 = iyi; 3 = yeterli; 4 = kötü; 5 = çok kötü).

Tablo. 1. Belediyelere göre Ortodoks mezarlıklarının durumu.

Bölge	Belediye	Toplam Sayı	1	2	3	4	5
Gilan	Ferizovik	18	-	1	3	1	13
	Gilan	10	1	3	1	1	4
	Elez Han	1	-	-	-	1	-
	Kaçanik	3	-	-	-	-	3
	Kamenica	19	-	10	6	1	2
	Klokot-Virbovac	5	2	3	-	-	-
	Nobirda	24	3	12	7	-	2
	Partes	4	3	-	1	-	-
	Ranilug	15	5	8	2	-	-
	Stirpce	18	1	17	-	-	-
	Viti	16	-	2	1	5	8
Prizren	Prizren	17	2	4	3	1	7
	Malisova	1	-	-	-	-	1
	Rahovca	10	1	2	1	-	6
	Suhareka	9	-	-	-	-	9
Ipek	Deçan	5	-	-	-	-	5
	Yakova	4	-	-	-	1	3
	Istog	29	2	3	2	3	19
	Klina	25	-	1	4	-	20
	Ipek	13	2	1	1	3	6
Pristine	Kosova Ovası	7	1	1	-	1	4
	Glogovca	4	-	-	-	-	4
	Graçanitsa	19	15	3	-	1	-
	Lipyan	19	-	2	-	2	15
	Obilic	9	4	-	-	1	4
	Poduyova	42	1	-	1	1	39
	Pristine	13	1	5	-	2	5
	Stimye	5	-	-	-	-	5
Mitroviça	Güney Mitroviça	3	-	-	1	-	2
	İskenderay	10	1	2	2	1	4
	Vicitrin	15	1	3	-	-	11
Toplam		392	46	83	36	26	201

5. ORTODOKS MEZARLIKLARININ DURUMUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

5.1 Kosova Sırp topluluğuna yakınlık veya uzaklığına göre Ortodoks mezarlıklarının durumu

Değerlendirme yaparken AGİT incelenen mezarlıkların Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı veya Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı köyler civarında olup olmadığını kaydetmiştir¹⁶ (aşağıdaki tabloya bakınız). Sonuçlar Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı köyler civarındaki mezarlıkların (193 mezarlıktan 127'si) iyi veya çok iyi durumda olduğunu göstermiştir. Buna karşılık, Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı köyler civarındaki 199 mezarlığın 185'i kötü veya çok kötü durumda bulunurken, sadece ikisi iyi durumda bulunmuştur.¹⁷

Tablo 2. Kosova Sırp topluluğuna yakınlığına göre mezarlıkların durumu

Mezarlıkların durumu	Toplam	1	2	3	4	5
Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı köylere yakın olan mezarlıklar	193	46	81	24	15	27
Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı köylere yakın olan mezarlıklar	199	0	2	12	11	174

Kosovalı Sırların yaşadığı köylerin etrafındaki mezarlıklar

Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı köylere yakın olan mezarlıklar

Kosova Sırp topluluğuna yakınlık mesafesi ile mezarlıkların durumu arasındaki ilişki ile ilgili olarak, AGİT konuyla alakalı olabilecek üç faktör gözlemlemiştir. Birincisi, Kosova Sırp

¹⁶ Bu 1999 çatışması sonucunda Kosova Sırp topluluğunun yerinden edildiği köyler yanı sıra, çatışmadan önce Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı köyleri kapsamaktadır.

¹⁷ Bunlar Deviç Manastırı'na (İskenderay belediyesi) bağlı bulunan ve 1999'dan bu yana KFOR'un koruması altında olan ve bakımı yerel rahibeler tarafından yapılan iki mezarlıktır. Manastırın sınırları içerisinde bulunan mezarlık 2004 Mart olayları sırasında tahrip edilmiş ancak 2007 yılında YYUK tarafından onarılıp restore edilmiştir.

topluluğunun çoğunluğu oluşturduğu¹⁸ belediye veya köylerde bulunan Ortodoks mezarlıklarının, yerleşik Kosova Sırp nüfusunun varlığı ve mezarlıklara gösterdiği bakım nedeniyle vandalize edilme ihtimalinin daha düşük olmasıdır. İkincisi, mezarlık bir kere zarar gördükten veya tahrip edildikten sonra, onun onarılması ve restore edilmesi için önemli oranda kaynak gerekmektedir. Bu nedenle, zarar görmüş mezarlıkların yakınlarında onların onarımı ve bakımını destekleyecek Kosova Sırp topluluğu bulunmadığı zaman, zarar görmüş mezarlıkların durumu çoğunlukla zaman ilerledikçe daha kötüye gitmektedir.¹⁹ Üçüncüsü, Kosova kurumları tarafından herhangi bir bakım eksikliği nedeniyle, Ortodoks mezarlıklarının onarımı ve bakımında yerli halk büyük destek sağlamaktadır. Sonuçta, topluluğun yerinden edildiği yerlerde bu rolü üstenecek kimse kalmamaktadır.

5.2 Köylere yakınlık veya uzaklığına göre Ortodoks mezarlıklarının durumu

AGİT köy içerisinde veya yakınlarında bulunan 310 mezarlıktan 108'inin (%35) iyi veya çok iyi durumda olduğunu ve 173'ünün (%56) kötü veya çok kötü durumda olduğunu tespit etmiştir. Buna kıyasla, köyden epey uzakta bulunan 82 mezarlıktan sadece 22'si (%27) iyi veya çok iyi durumda bulunurken, 55'i (%67) kötü veya çok kötü durumda bulunmuştur (aşağıdaki tabloya bakınız).

Bu yüzden, coğrafik olarak yerleşim alanlarından (örn. kentler veya köyler) daha uzakta bulunan mezarlıklar bakımının daha zor olması nedeniyle yerleşim alanlarına bitişik olan mezarlıklara nazaran daha kötü durumda olma eğilimi göstermektedir. Buna rağmen, bu faktör pek fazla gözde büyütülmemelidir, çünkü yerel Kosova Sırp topluluğunun yerinden edildiği yerleşim alanlarına bitişik mezarlıkların pek çoğu da kötü durumda bulunmaktadır.

Tablo 3. Köylere olan mesafesine göre mezarlıkların durumu.

Mezarlıkların durumu	Toplam	1	2	3	4	5
Köy mezarlıkları	174	24	29	17	16	88
Köy civarındaki mezarlıklar	136	21	34	12	4	65
Köyün uzağındaki mezarlıklar	82	2	20	5	8	47

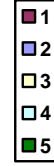
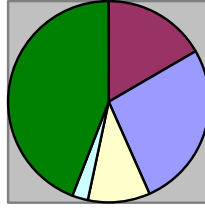
Köy mezarlıkları

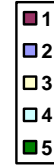
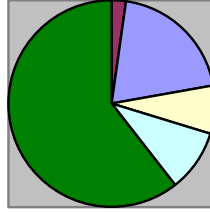
¹⁸ Örneğin, Gračanitsa, Ştirçe ve Klokot-Vırbovaç belediyeleri.

¹⁹ Kosova Sırp topluluğunun yaşamadığı bölgelere nazaran Kosova Sırp topluluğu tarafından ikamet edilen bölgelere belediyeler tarafından yapılan mali destek görüşmeleri için bkz. Bölüm 6.1.

Köylerin yakınındaki mezarlıklar

Köylerden uzaktaki mezarlıklar

6. ORTODOKS MEZARLIKLARININ KORUNMASI

6.1. Belediyelerin sorumlulukları

6.1.1 Yasal hükümler

2007/30 Sayılı UNMIK Yönetmeliği belediyeleri “umumi parklar ile açık alanlar ve mezarlıkların düzenlenmesi ve bakımı”²⁰ ile yükümlü tutar. Yerel Özyönetimler ile ilgili 03/L-040 Sayılı Kanun sadece “umumi park ve alanların düzenlenmesi ve bakımı”²¹ndan bahsetse de, belediyelerin mevzuatta belirlenen standartlara saygı gösterirken yerel çıkarları da ilgilendirdiği kadar “yetkilerinin özellikle dışında bırakılmayan veya başka makamlara tahsis edilmemiş herhangi bir konuda”²² tam ve münhasır bir yetkiye sahip olacağını belirtmektedir.

Yerel düzeyde mezarlıkların bakımı üzerine sorumluluk genellikle belediye tüzüğü ve/veya belediye yönetmeliklerinde belirtilmiştir. İncelenen 33 belediyenin 13’ünde, belediye tüzüğü belediyelerin mezarlıkların korunmasındaki sorumluluğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Diğer 11 belediye tüzüğü ise belediyenin mezarlıkların bakımına dair sorumluluklarına üstü kapalı bir şekilde değinmektedir, örn. umumi alanlar ile kültürel miras mekanlarının bakımı sorumluluğu. Düzenlemeler ile ilgili olarak ise, 22 belediye mezarlıkların bakımı için ayrı bir belediye yönetmeliği çıkarmıştır. Mezarlıkların bakımı konusunu tüzük veya yönetmeliklerde belirtmeyen tek belediye Ştirpçe belediyesidir.²³ Bununla birlikte, Kosova Sırp çoğunluğunun bulunduğu Ştirpçe’de kayıtlı tüm Ortodoks mezarlıkları iyi durumda bulunmaktadır.

²⁰ Kosova’daki Belediyelerin Özyönetimi ile ilgili 11 Ağustos 2000 tarihli, 2000/45 Sayılı UNMIK Yönetmeliğini değiştiren, 2007/30 Sayılı UNMIK Yönetmeliği 3. Bölümü, 16 Ekim 2006.

²¹ 03/L-040 Sayılı Yerel Özyönetim Kanunu, Madde 17.1 (p), 20 Şubat 2008.

²² Ibid, Madde 17.1 (s).

²³ Mezarlıkların bakımıyla ilgili belediye tüzük ve yönetmelikleri için bkz. Ek I.

Belediye tüzük ve/veya yönetmelikleri mezarlıkların bakımı üzerine sorumluluğu açıkça benimsediğinde, mezarlıkların durumunu gözden geçirmesi ve onların bakımını yapması için genellikle bir belediye organı görevlendirilmektedir. Belediyelerin çoğunda bu organ Kamu Hizmetleri Müdürlüğü'dür.²⁴ Lipyan belediyesinde mezarlıkların sorumluluğu Şehirleşme ve Kadastro Müdürlüğü'ne verilirken, Priştine ve Mitroviça'da bu görev Teftiş Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bazı belediye tüzük veya yönetmelikleri ise mezarlıkların bakımını doğrudan bir kamu hizmeti şirketine devretmiştir (örn, Ştimye ve Kosova Ovası belediyeleri).

6.1.2 Bütçe

Belediyelerin sorumluluklarına rağmen hem Ortodoks hem de Ortodoks olmayan mezarlıkların bakımı için sınırlı mali kaynaklar ayrılmaktadır. 2010'da sadece yedi belediye mezarlıkların temizliği ve bakımı için bütçe ayırmıştır²⁵ ve bunların dördünde mezarlıkların temizlenmesi ve bakımı, mezarlıklar için özel bir bütçenin tahsis edilmediği umumi alanlar veya çevre koruması için ayrılan daha geniş bütçelerin bir parçasından karşılanmıştır. Örneğin Priştine belediyesi, mezarlıklar dahil, parklar ve umumi alanların bakımı için 250,000 € ayırırken, Gilan belediyesi şehir parkları ve mezarlıkların bakımı için 100,000 € ayırmıştır. Rahovça belediyesinde mezarlıkların bakımı 45,000 €'luk şehir planlama ve denetleme bütçesine dahil edilmiştir. Kosova Ovası belediyesi mezarlıkların bakımını da kapsayan çevre koruması çalışmaları için 15,000 € ayırmıştır. Mezarlık bakımı için ayrılan özel bir bütçe kaleminin mevcut olmayışı, umumi alanlar veya çevre koruması için ayrılan kaynakların mezarlıkların bakımı için de kullanılacağına dair hiçbir garantisi olmadığı anlamına gelmektedir.

2010'da sadece üç belediye mezarlıkların bakımı için özel bütçeye sahipti. Ortodoks ve Ortodoks olmayan mezarlıkların bakımı için Mitroviça belediyesi 30,000 € ve Vıçitrın belediyesi 6,000 € ayırırken, Obiliç belediyesi özellikle Ortodoks mezarlıklarının temizlenmesi ve bakımı için 10,000 € ayırmıştır.

Diğer belediyeler tek sefere mahsus (*ad hoc* olarak) özel fonlar ayırmıştır. Örneğin Prizren belediyesi şehrin Ortodoks mezarlığının temizlenmesi için 4,500 € ayırmıştır. 2007'de Istog belediyesi, toprak kaymasının mezarlığın alt tarafında yarattığı çökme nedeniyle Jakovo köyündeki Ortodoks mezarlığına set çekmek için 2,000 € ayırmıştır. Diğer belediyelerde (örn. Ferizovik, Kamenica, Viti ve Klina) Kosova Sırp topluluğunun taleplerine cevap vermek amacıyla, Ortodoks mezarlıkların temizlenmesi ve çit serilmesi için tek sefere mahsus küçük fonlar ayrılmıştır. Temizleme ve çit serme çalışmaları genellikle Kosova Sırp gönüllüleri tarafından SOK işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

Mezarlıkların bakımının bütçelendirildiği birçok belediyede bile (gerek özel gerekse daha büyük bütçenin bir parçası olarak) çoğu Ortodoks mezarlığı tahsis edilen fonların belediyede bulunan sınırlı sayıdaki Ortodoks mezarlığı için kullanılmasından dolayı (örn. köylerde bulunanların yerine kentlerde bulunanlar) kötü durumda kalmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, bütçeler çoğunlukla sadece mezarlıkların temizlenmesini öngörürken, ağır hasar görmüş mezar taşlarının onarımı dikkate alınmamaktadır. Örneğin Priştine belediyesi, Aziz Nikola Kilisesine bitişik bulunan Ortodoks mezarlığı (1999 ve 2004 yıllarında vandalize edilen) ve Ortodoks, Katolik ile Yahudi bölmeleri olan bir diğer mezarlık dahil olmak üzere, şehrin mezarlıklarını yılda dört kez temizlemesi için bir kamu bakım şirketini

²⁴ Söz konusu müdürlüğün ismi belediyeler arasında değişiklik göstermektedir, örn. şehirleşme, kamu hizmetleri ve çevre müdürlüğü (Poduyova belediyesi), kamu hizmetleri, tarım, orman ve acil durumlar müdürlüğü (Graçanitsa belediyesi), çevre, kamu hizmetleri, tarım ve kırsal gelişim müdürlüğü (Prizren belediyesi) ve belediye çalışmaları ve teknik hizmetler müdürlüğü (İpek belediyesi).

²⁵ Bunlar Kosova Ovası, Gilan, Mitroviça, Obiliç, Priştine, Rahovça ve Vıçitrın belediyeleriydi.

görevlendirmiştir. Buna rağmen her iki mezarlık hala kötü durumdadır.²⁶ Mitroviça belediyesi şehrin girişindeki Ortodoks mezarlığının yılda iki kere temizlenmesi için bir kamu bakım şirketi tutmuştur. Yine de, mezartaşlarının çoğu kırılmış veya devrilmiş olması nedeniyle, mezarlık çok kötü durumda bulunmaktadır.

Neticede, biri dışında tüm belediyeler belediye tüzüğü ve/veya yönetmelikleri ile mezarlıkların korunması ile ilgili sorumluluklarını tanımış olmasına rağmen, çoğunluğu bu amaç doğrultusunda bütçe ayırmadığı için yükümlülüklerini yerine getirme konusunda başarısız olmuştur. Bununla birlikte, bütçenin ayrıldığı veya belirli bakım projeleri için tek sefere mahsus özel amaçlı fonların sunulduğu birkaç belediyede de, bu çoğu Ortodoks mezarlığının bakımı ve/veya onarılması için yeterli olmamıştır. Mezarlıkların bakımı için fon tahsisinin sadece Kosova Sırp topluluğunun ikamet ettiği belediyelerde sağlandığı ayrıca dikkate alınmalıdır.

7. DİĞER AKTÖRLERİN ROLÜ

7.1 Kosova Sırp topluluğunun katkıları

Değerlendirmeyi gerçekleştirirken, AGİT Kosova Sırp topluluğunun temizlik ve bakım çalışmalarında yerli halkın gönüllü seferberliği aracılığıyla Ortodoks mezarlıklarının korunması ve bakımı konusunda en önemli röle sahip olduğunu gözlemlemiştir, örn. Kosova Ovası, Lipyan, Obiliç, Priştine ve Ştirpçe belediyelerindeki kentler ve/veya köylerdeki temizleme ve bakım çalışmaları gibi.

Şaniloc, Sinaye, Tomançe ve Tuçep köylerinde (İstog belediyesi) ve Brestovik, Levoşa, Siga köyleri ile İpek şehrinde (İpek belediyesi) Ortodoks mezarlıklarının temizlenmesi ve bakımı geri dönüş yapan Kosova Sırp topluluğu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı belediyelerde temizlik ve bakım çalışmaları genellikle düzenli olarak yapılmaktadır. Diğer belediyelerde ise bu aktiviteler çoğunlukla Ortodoks dini bayramları öncesinde veya potansiyel geri dönüş yapacak veya diğer yerinden edilmiş kişilerin git-ve-gör ziyaretleri öncesinde gerçekleşmektedir.²⁷

7.2. Sırp Ortodoks Kilisesinin katkıları

SOK ve onun yerel rahipleri Ortodoks mezarlıklarının bakımı için Kosova Sırp topluluğu ile yakın çalışmalarda bulunmaktadır. Kosova Sırp topluluğunu genellikle yerel kiliseler seferber etmektedir ve yerel rahibin katılmadığı mezarlık bakımları nadiren gerçekleşmektedir. Bazı kiliseler ise mezarlıkların bakımı için bekçi tutmaktadır.

Ortodoks manastırları dahilinde veya bitişiğinde bulunan mezarlıkların bakımı (örn. Graçanitsa manastırı, İskenderay belediyesindeki Deviç manastırı ve Rahovça belediyesindeki Zoçište manastırı) genellikle oradaki yerleşik rahibeler veya papazlar tarafından yapılmaktadır.

²⁶ Aziz Nikola Kilisesi'ne bağlı bulunan mezarlık 2007'de YYUK tarafından kısmen onarılmıştır.

²⁷ AGİT değerlendirmesi son birkaç yılda Ortodoks mezarlıklarına git-ve-gör ziyaretlerinin, örneğin Yukarı Miradi köyü (Kosova Ovası belediyesi), Baloç ve Zakut köyleri ile Poduyova şehri (Poduyova belediyesi), Yukarı Sırbiça köyü (Prizren belediyesi), Zoçište köyü ve Rahovça şehri (Rahovça belediyesi) ve Muşutište ve Reçan köylerinde (Suhareka belediyesi) gerçekleştirildiğini göstermektedir.

7.3. Diğer aktörlerin katkıları

7.3.1 Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı

Umumi park ve alanların düzenlenmesi ve bakımı belediyelerin vekaletinde olsa da, Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı Kosova'daki birçok Ortodoks mezarlığının onarımı ve restorasyonu için mali destek sağlamıştır.

Son iki yılda bakanlık Priştine belediyesindeki Ortodoks, Katolik ve Yahudi mezar taşlarını barındıran mezarlık çitlerinin yenilenmesini finanse etmiştir. Buna ek olarak Prizren şehir mezarlığının Ortodoks bölümünün temizlenmesini de finansi açıdan desteklemiştir. 2010'da, Gilan belediyesinde yaşayan Kosova Sırp topluluğuna şehrin Ortodoks mezarlığının temizlenmesi ve kısmen onarımı ile Koretişte köyündeki (Nobırda belediyesi) Ortodoks mezarlığına yeni bir mabetin inşası için finansi destek sağlamıştır.

7.3.2 Kosova'daki Sırp Ortodoks Dini Mekanları İçin Yeniden Yapılandırma Uygulama Komisyonu²⁸

2005 yılında kurulan YYUK 2004 Mart olayları sırasında zarar gören 34 Ortodoks dini mekanın yeniden yapılandırma çalışmalarının uygulanmasını planlayıp denetlemektedir.

Son yıllarda YYUK Muhacirler Talinoçu köyü ve Ferizovik şehri (Ferizovik belediyesi), Yakova şehri, Belopoye köyü (İpek belediyesi), Priştine şehri ve Deviç Manastırı'nda (İskenderay belediyesi) vandalize edilmiş veya ağır hasar görmüş mezarlıkların kısmen onarımı ve restorasyonunu yapmıştır.

7.3.3 Sırbistan Kosova ve Metohiya Bakanlığı

Ekim 2009'da, Sırbistan Kosova ve Metohiya Bakanlığı Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının temizlenmesi ve restorasyonu için üç yıllık planını açıklamıştır. Söz konusu plan çerçevesinde Bakanlık 2010'da Nobırda şehri, Zoçişte köyü (Rahovça belediyesi), Muşutişte köyü (Suhareka belediyesi) ve Vıçitırın şehrindeki Ortodoks mezarlıklarının temizlenmesi veya rehabilitasyonu için fon sağlamıştır.

8. KOSOVA AGİT MİSYONU FAALİYETLERİ

Kendi yetkisi çerçevesinde AGİT, Ortodoks mezarlıklarının onarımı için fon tahsisinde bulunmak dahil olmak üzere, olası geri dönüş alanlarının kültürel ve dini ortamını geliştirerek sürdürülebilir geri dönüşü desteklemek için çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda, 2010 ile 2011'de, Kosova Ovası şehri, Dragolyevaç ve Mujevina köyleri (İstog belediyesi), Staro Gracko köyü (Lipyan belediyesi), Drayçiçi, Novak ve Aşağı Sırbiça köyleri (Prizren belediyesi) ile Zoçişte köyündeki (Rahovça belediyesi) Ortodoks mezarlıklarının temizlenmesi veya çitle çevrilmesi için fon sağlamıştır. Bunun yanı sıra AGİT Ortodoks mezarlıklarının bakımı için belediyeler ile Kosova Sırp topluluğu ve SOK arasındaki diyalogu kolaylaştırmak konusunda aktif rol almıştır.

9. SONUÇ

Mevcut rapor Haziran-Temmuz 2010 arasında AGİT tarafından toplanan verilere dayanarak Ortodoks mezarlıklarının durumu hakkında genel bir değerlendirme sunmaktadır. Değerlendirme neticesinde AGİT 392 Ortodoks mezarlığını ziyaret etmiş ve onların çoğunluğunun kötü veya çok kötü durumda olduğunu tespit etmiştir.

²⁸ Bkz. yukarıdaki 2.dipnot.

Bununla birlikte, AGİT Ortodoks mezarlıklarının kötü durumda olmasına etki eden en önemli faktörlerden birinin mezarlıkların bulunduğu bölge yakınlarında Kosova Sırp topluluğunun olmayışını göstermiştir. Birincisi, mezarlıkların temizlenmesi ve bakımı üzerindeki sorumluluğun büyük bir bölümü, uygulamada, vefat etmiş kişinin akrabaları veya oradaki topluluğa düşmektedir. Bu nedenle, Kosova Sırp topluluğunun yerinden edildiği yerlerde, mezarlıkların bakımını yapacak kimse kalmamaktadır. İkincisi, Kosova Sırp topluluğunun bulunmadığı belediyeler Ortodoks mezarlıklarının bakımı için kaynak sağlama konusunda genellikle daha gönülsüz davranmıştır.

Belediyelerin mevzuat ve belediye tüzüğü ve/veya yönetmeliklerinde belirtildiği üzere, Ortodoks veya Ortodoks olmayan, mezarlıkların bakımı ile ilgili yükümlülüklerine rağmen, 2010'da sadece yedi belediye bu görev için bütçe ayırmıştır. Buna ilaveten, söz konusu bütçeler sadece az sayıdaki Ortodoks mezarlık (belediyenin tüm Ortodoks mezarlıkları için değil) ve sadece temizlik ve bakım için kullanılmıştır, ağır hasar görmüş mezar taşlarının onarılması için değil.

Mezarlıkların bakımı üzerindeki yükümlülük belediyelere ait olsa da, AGİT, uygulamada, Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının bakımı ve onarımında Kosova Sırp topluluğu ve SOK'un en önemli rolü oynadığını bildirmektedir. YYUK, Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı, Sırbistan Kosova ve Metohiya Bakanlığı ve AGİT ayrıca onarım çalışmaları için de fon sağlayarak katkıda bulunmuştur.

Genel olarak, Kosova'daki Ortodoks mezarlıklarının çoğunun kötü durumda bulunduğu ve müdahaleye ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. AGİT Ortodoks mezarlıkların durumunun uzun vadeli ve kalıcı olarak iyileştirilmesi yanı sıra onların bakımsızlıktan taraf olmaması veya vandalize edilmemesinin, geri dönüş ve topluluklar arası diyalog için daha elverişli bir ortam sağlayacağını düşünmektedir.

10. ÖNERİLER

Belediyelere:

- Ortodoks mezarlıkları dahil olmak üzere, mezarlıkların bakımı ile ilgili daha net sorumluluklar üstlenmek;
- Mezarlıkların bakımı aracılığıyla özellikle etnik gruplar arasındaki ilişkiler ve Arnavut olmayanların geri dönüşüne olumlu etki oluşturabilecek Kosova Sırp topluluğunun yaşadığı belediyeler ve/veya potansiyel geri dönüş alanlarında, Ortodoks mezarlıklarının bakımı için daha fazla ve belirgin mali kaynaklar ayırmak;
- Kosova Sırp topluluğu ve SOK temsilcileri ile Ortodoks mezarlıklarının bakımı ve durumunun geliştirilmesi için kalıcı çözüm oluşturmak üzere işbirliği olasılıklarını görüşmek.

Hükümete:

- Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı aracılığıyla, bilhassa geri dönüş/potansiyel geri dönüş alanlarında, Ortodoks mezarlıklarının durumunun düzeltilmesi için belediyelere verilen desteği devam ettirmek;

Uluslararası topluluğa:

- Ortodoks mezarlıklarının durumunun geliştirilmesi için belediyeleri daha fazla kaynak tahsisinde bulunması için teşvik etmek;
- Ağır hasar görmüş Ortodoks mezarlıklarının onarılması için olası projeleri mümkün olduğunca desteklemek.

EK I: Mezarlıkların korunması ile ilgili belediye tüzük ve düzenlemelerine genel bir bakış

Belediye	Tüzükte mezarların korunması?		Mezar korunması ile ilgili yönetmelik
	Açıkça belirtiliyor	Üstü kapalı belirtiyor	
Gilan Bölgesi			
Ferizovik	--	✓	2007
Gilan	--	✓	2005
Elez Han	✓	--	Hayır
Kaçanik	✓	--	Hayır
Kamenica	--	✓	2006
Klokot-Virbovac	✓	--	Hayır
Nobırda	✓	--	2005
Parteş	Mevcut değil (M.D.)	M.D.	M.D.
Ranilug	--	✓	Hayır
Ştirpçe	Hayır	Hayır	Hayır
Viti	--	✓	2005
Mitroviça Bölgesi			
Leposaviç	Değerlendirmenin parçası değil (D.P.D.)	D.P.D	D.P.D
Güney Mitroviça	✓	--	2006
Skenderay	✓	--	Hayır
Vıçitırın	Hayır	Hayır	2006
Zubin Potok	D.P.D	D.P.D	D.P.D
Zvečan	D.P.D	D.P.D	D.P.D
İpek Bölgesi			
Deçan	Hayır	Hayır	2007
Yakova	✓	--	2006
Istog	✓	--	2006
Yunik	M.D.	M.D.	M.D.
Klina	Hayır	Hayır	2006
İpek	Hayır	Hayır	2005
Priştine Bölgesi			
Kosova Ovası	--	✓	2005
Glogovça	--	✓	Hayır
Graçanitsa	✓	--	Hayır
Lipyan	--	✓	2006
Obiliç	--	✓	2006
Poduyova	✓	--	2007
Priştine	✓	--	2006
Ştimye	✓	--	2006
Dragaş	Hayır	Hayır	2005
Malişova	--	✓	2006
Mamuşa	M.D.	M.D.	M.D.
Prizren	✓	--	2006
Rahovça	✓	--	2008
Suhareka	--	✓	2006

